

Петрова Е. А. Проблема мотивации благотворительности в Российской империи в современной историографии

Раскрываются основные подходы к определению мотивов благотворительности в историографии второй половины XX века. Большое внимание уделено мотивам благотворительности предпринимателей, которые со второй половины XIX века начали играть активную роль в социальной и политической жизни Российской империи. Сделана попытка группирования мотивов.

Ключевые слова: благотворительность, меценатство, мотивы, купечество.

Petrova K. A. The problem of the charity motivation in the Russian empire in the contemporary historiography
The article dwells upon the main approaches to the definition of the charity motives in the historiography in the second half of the XX century. Great attention is paid to the charity motives of the entrepreneurs who had begun to play an active part in the social and political life of the Russian Empire since the second half of the XIX century. The motives were attempted to be grouped.

Key words: charity, patronage, motives, merchants.

УДК: 94(477.74):323.12(=411.16)“1905”

I. С. Дружкова

«ОДЕССКИЕ НОВОСТИ» ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПОДІЙ ОДЕСЬКОГО ПОГРОМУ 1905 РОКУ

У публікації авторка ставить за мету з'ясувати, як події погрому 1905 року відображені у газеті «Одеські новини». В ній одразу після погрому з'являється інформація про винуватців, на думку одеситів. Друкуються матеріали про діяльність одеської самооборони. Уяву про національний і соціальний склад членів одеської самооборони можна скласти по некрологах й інших документах. На шпальтах газети передруковуються матеріали із-за кордону. Крім того, погроми знайшли відбиток у творах відомих діячів мистецтва.

Ключові слова: Погром, «Одеські новини», некрологи, євреї, самооборона

Погроми 1905 р. були викликані загальнополітичними причинами й організовані для придушення революційного руху царським урядом. Вони були спрямовані проти євреїв й інтелігенції як найбільш активних учасників революційного руху. У силу особливостей свого соціального та правового положення в Російській імперії євреї приймали більш активну участь у революційному русі в порівнянні із представниками інших національностей [1]. Це цілком закономірно, бо у революціях завжди відіграють значущу роль пригноблені люди, пригноблені національності й пригноблені класи» [2].

В голові простої тогочасної людини поняття «євреї» і «революціонер» підміняли одне одного, тим більше, що державна політика з національних питань не перешкоджала, а скоріше сприяла подібній підміні. Щодо основних причин і винуватців виникнення погромів 1905 р. у Російській імперії написана величезна кількість наукової й науково-популярної літератури, найчастіше із цілком протилежними висновками. Дивним є те, що останнього часу з'являються роботи які практично збігаються у висновках з рішеннями сенатської комісії, що «розслідувала» події 1905 р. [3]. Можливо це явище пов'язано з загальною тенденцією до перегляду оцінок основних подій нашої історії.

В цій публікації авторка ставить за мету з'ясувати, як у перші два місяці після погромів реагувала одеська преса, на прикладі газети «Одесские новости». Проаналізувати як сприймали очевидці одеський погром 1905 року безпосередньо після події, кого саме вони звинувачували у цій трагедії.

На території України відбулася переважна більшість всіх жовтневих погромів 1905 р. За даними Єврейської енциклопедії, у губерніях, що перебували на території сучасної України, відбулося 588 погромів [4]. Така величезна кількість пояснюється тим, що на території України на початку XX ст. мешкало близько половини всього єврейського населення Російської імперії. В Одесі, як відомо, відбувся один з найбільших погромів. Повстання на панцирнику «Князь Потьомкін-Таврійський», що відбулося влітку того ж року, додатково підіграло страсті. В липні 1905 р. були передруковані відомості з іноземних періодичних видань і всі вони схожого змісту, як на приклад з Будапешта: «тысячами приходится считать эмигрантов из России, которые бегут в Швейцарию и Англию, останавливаясь по дороге в Румынии и Пеште. Большая часть этих выходцев – из Одессы. После случая с «Потемкиным», более 20 тыс. одесситов эмигрировали из Одессы, опасаясь погромов» [5]. Одним з додаткових свідчень вибухонебезпечної ситуації, що призвела до масової міграції, була брошура антисемітського змісту, автор якої ховався під прізвиськом «Старожил», а у світлі листопадних подій замовником цієї брошури прямо називали одеського градоначальника Д. Нейдгардта [6].

Після трагедії одеські газети стали виходити з 22 жовтня (на п'ятий день погрому). Сторінки, присвячені подіям 18-22 жовтня, нагадують хроніки військових подій. Так в Єлисаветграді погром почався з 18 жовтня, згадувалося про масу поранених і біля десяти вбитих, наводилися дані про арешти самооборонців. Примітно, що на заводі Єльворті робітники побіили демонстрантів («патріотів»). Втручання міської думи обмежалося зверненням до населення, що не дуже допомогло. Група адвокатів і міський равін звернулися по допомогу з телеграмами до губернатора й графа С. Вітте, на які не одержали відповіді [7].

У повідомленнях з Миколаєва прямо говорилося про те, що єврейським погромом, що почався, керують чорносотенці й «грабують, **відкрито на очах поліції** й козаків». Вісті з Бахмута копіювали миколаївські – безладдя розповсюджувалося при повній бездіяльності поліції й військ. Схожа картина спостерігалася у багатьох інших містах – Кишиневі, Ростові-на-Дону, Акермані, Маріуполі й т.д.

Біржовий комітет Ростова-на-Дону телеграфував С.Вітте про неможливість відновити нормальне життя міста «при существующем направлении местной администрации и полиции и о настоятельной необходимости немедленного строгого следствия и предания виновных суду».

В Одесі заворушення, переважно антиєврейські, почалися 18 жовтня з «патріотичних демонстрацій». Найактивніший опір погромникам чинили робітники й студенти, перестрілки йшли на вул. Дерибасівській, Соборній площі, біля Новоросійського університету та в інших місцях міста.

Редакція «Одесские новости» сповістила своїх читачів, що в суботу, 22 жовтня редактори «Одесского листка», «Одесских новостей», «Южного обозрения» і «Коммерческой России» зустрічалися з одеським градоначальником Д. Нейдгардтом із приводу минулих кривавих подій. Можна лише здогадуватися про зміст бесіди, але далі було надруковано наступний текст – «не имея возможности осветить совершенные в Одессе преступления во всей их полноте, с указанием истинных их виновников – редакторы и сотрудники одесских газет, после долгого обсуждения, решили при настоящих условиях совершенно воздержаться от изложения и освещения того, что происходило в Одессе в черные октябрьские дни... Мы оставляем за собой право, при первой возможности, дать надлежащую оценку всем происходящим в последние дни событиям» [8]. Ці обставини не сильно обтяжили редакцію «Одесских новостей», оскільки залишалися ще статті, короткі нариси, виступи очевидців, передрук російської та іноземної преси.

У цей же день 22 жовтня була опубліковано звернення архієпископа Херсонського й одеського Дмитра до християн Одеси – «Какое тяжелое преступление для русского, какой великий позор для христианина... Вы выступили против врагов Царя, но действительные враги закона и порядка притаились или скрылись. И вы в возбуждении увидели врага Царя в каждом иноверце-еврее. О бунтарях скоро забыли. А начали позорное для христиан, усиленное давней враждой разорение и избивание евреев. Жертвою насилия оказались честные труженики и торговцы, большей частью бедняки, которых вы своим буйством и разорением их убогого имущества лишив крова и куска хлеба. Русские, православные. Вы запятали себя кровью многих людей ни в чем дурном неповинных, которых вина только в том, что они не вашей веры. Смотрите: выступивши против бунтовщиков, вы, незаметно для себя стали бунтовщиками». Однак слід зазначити, що хресних ходів, якими можна було призупинити як мінімум частину шаленої юрби, не було. Більше того, у пресі зустрічаються згадування про поодинокі випадки підтримки погромників з боку духовництва (свідчення очевидця про сина священника Логінова, що стріляв по євреях).

Далі архієпископ Дмитро писав – «Знаю: многие из вас говорят, возбуждая себя и подстрекая других, что евреи сами **употребляли насилие**, что они первые начали стрелять, что они сами начинали ожесточенные схватки. Но не забывайте, что в такой ужасной смуте, какой мы были свидетелями в эти прискорбные дни. Нельзя разобрать: кто начинающий, кто отвечающий, все спуталось, перемешалось, трусы становились невольными храбрецами, и в своей храброй трусости, **ради безопасности**, палили из револьверов там, где **никакая опасность им не грозила**». Для періоду одразу ж після погромів заява досить дивна. Однак у будь-якому разі саме православна церква першою звернулася з офіційною відозвою до погромників з вимогою припинити бойню. Тим більше що ані армія, ані поліція, ані одеський градоначальник, чи міський голова не висловили ніякого неприйняття цих подій.

В пресі майже одразу після погрому починає з'являтися інформація про те, кого одесити вважали винними в першу чергу. Так, на сторінках «Одесских новостей» є згадка про екстрене засідання міської думи 23 жовтня, де гласний Латвицький заявляв: «констатирую не только полное преступное бездействие административной власти, но и в то же время активное участие органов ее в действиях разбушевавшейся толпы, результатами чего лились потоки невинной крови, уничтожалось и расхищалось имущество граждан» і пропонував «образовать особую комиссию, которой поручить собиране и выяснение всех заявлений от пострадавших лично и имущественно и свидетелей в минувшие кровавые дни, и на основании добытых точных данных ходатайствовать о возбуждении судебного преследования против лиц виновных». Заслухавши цю пропозицію, міська дума одногослосно (із присутніх 37 чоловік) вирішила створити з мірових суддів і присяжних повірників, що входили до складу думи, особливу комісію.

Про причини погромів писав уже 25 жовтня 1905 р. журналіст Соломон Борисович Лазарович (у майбутньому – гласний міської думи 1917 р. [9]). Стаття мала назву «Страшно протиріччя». Автор писав: **«колоссальные еврейские погромы, избивание интеллигенции, кровавая баня для рабочих, резня как будто по сигналу, обрушившиеся на страну, и также разом вдруг прекратившиеся, словно инсценированное действие было исчерпано, доведено до конца и прекращено за миновавшей надобностью...** Ужасные события последних дней ярко освещают эту пропасть, в которую желают толкнуть Россию эти мрачные силы. Для всех любящих свою многострадальную родину совершенно ясно, что истинным, действительным виновником этих событий является та самая бюрократия, которая всегда была врагом народа, врагом свободы, которая боится за свое существование т.к. ее бесправие и произвол не могут устоять пред дуновением свободы» .

Далі журналіст писав про те, що фактична влада залишається в руках колишніх ґвалтівників. Поки долею громадян розпоряджаються представники бюрократії, яким завжди були ненависні будь-які прояви громадської самостійності й незалежності особистості. Поки впровадження обіцяних елементів свободи

віддано в руки тим, хто постійно проявляв свою ненависть до цієї свободи, а отже й до народу, що її прагнув, доти з цього протиріччя не має виходу. Які можуть бути гарантії свободи й докази щирості її запровадження, якщо ці гарантії повинна надати адміністрація, у діяльність якої міцно в'їлося повне нехтування самими елементарними правами громадян, і яка сама створювалася та окріпла в атмосфері безмежного насильства й свавілля.

Для того щоб не було подібних протиріч, автор пропонував усунути всіх тих бюрократів, які були справжніми винуватцями тільки-но пережитих країною жахів та призначити сенаторські ревізії з належними гарантіями неупередженості для всебічного дослідження причин погромів на нашому півдні, виявити і притягнути до відповідальності згідно з законом винуватців [10].

З 26 жовтня газети починають передруковувати статті-відгуки з-за кордону. Так, в «Times» писалося – «Ясно, по крайній мере, що бюрократія не тільки палець о палець не ударила, для того, чтобы в самом начале остановит повальные убийства и грабежи, но совершенно открыто им **покровительствовала, если она их сама не организовала**». Подібну ж ідею висували й в «Independent Belge»: «Когда же русская бюрократия поймет, наконец, что натравливая одну народность на другую, она сама роет себе могилу и окончательно компрометирует себя в глазах всего мира» [11].

Таку позицію на Заході можна зрозуміти, бо більшість погромів у містах України відбувалися за одним сценарієм. Коли став відомим зміст Маніфесту 17 жовтня, у багатьох містах і містечках України (у Києві, Одесі, Сімферополі, Білій Церкві й ін.) відбулися революційні мітинги й демонстрації, що були розігнані поліцією, а потім розпочиналися єврейські погроми і побиття інтелігенції й робітників. Найбільш жорстокі погроми відбувалися там, де сильнішими були революційні виступи. Єврейське населення в багатьох містах спробувало організувати самооборону, до речі, у якій брали участь і студенти-християни. Однак самооборона винищувалася військами й поліцією. І там, де самооборона діяла активніше, було найбільше жертв. Як відомо, один з найбільш кривавих погромів у жовтні 1905 р. був в Одесі, загинула велика кількість жителів. Очевидці стверджували, що більшість жертв одеського погрому складали розстріляні військами й поліцією члени самооборони.

Війська й поліція повністю усунулися від захисту міста. Найбільш активні заходи з метою умиротворення приймала міська дума на чолі з К. Андріївським (виконував обов'язки голови через те, що міський голова П. Крижановський за офіційною версією занедужав у ніч на 19, а 20 – подав заяву про відставку), та купці й торговці, що входили до біржового комітету. Голова біржового комітету А. Анатра в ранці 20 жовтня надіслав термінову телеграму голові ради міністрів графу С. Вітте, де писав, що купецтво уповноважило його просити графа врятувати рідне місто (як відомо, С. Вітте навчався свого часу у Новоросійському університеті), оскільки в Одесі кількість грабежів та вбивств поступово збільшувалась. Відповіді на цю телеграму не було.

Практично одразу після погромів одеське купецтво й біржовий комітет відправили С. Вітте ще одну телеграму, де йшлося про те, що «ввиду полного разгрома всех торгующих на юге евреев и грозящего при платежах разорении всего без различия купечества просит испросить отсрочку платежей по всем торговым обязательствам с сохранением ответственности участвующих лиц по меньшей мере на 6 месяцев, считая от 15 октября и одновременно просит не сокращать торгового кредита в государственном банке, облегчив частным банкам и банкирам переучет векселей. Неисполнение или замедление в удовлетворении этого ходатайства повлечет бедствие почти половины несостоятельных. Во имя интересов русской торговли и кредита страны на международном рынке усерднейше просим наискорейше удовлетворить». Ця петиція, так само як і попередня, була підписана головою біржового комітету А. Анатра [12].

Крім того, одеська міська дума ухвалила асигнувати в розпорядження міської управи для надання допомоги потерпілим під час безладдя в Одесі до 25 тис. карб. зі страхового театрального капіталу. У листопаді щодня в «Одесских новостях» публікувалися оголошення одеситів, які пропонували допомогу, в основному запрошували на обід дітей, що постраждали від погромів [13].

З початку листопада з'являються перші вимоги в пресі – це суд над Д. Нейдгардом, що висувалися різними групами одеської інтелігенції, серед них були добре відомі в місті люди, так і безвісні. У першу чергу це були викладачі та студенти Новоросійського університету. Приведемо лише кілька прикладів, це й приват-доценти Бардах, Буницький, Бичіхін, Вахевич, Орженцький, Шатуновський, ординатор Воробйов, асистент Гаврилов. Телеграми з подібною вимогою були як особистими (доктор С. Левицкий) так і груповими. Це були телеграми від студентів м. Миколаєва (56 чоловік), від одеської палітурної артілі, одеського відділення союзу письменників [14]. Члени одеського відділення союзу інженерів і техніків, професор дерптського університету Л.Писаржевський, колишні учасники самооборони (студент А.Клейман, А.Айзенштейн, Я.Грунін, О.Ландштресс ітаін.), учасники санітарних летучих загонів підписали коротку вимогу – «Під суд» [15].

У газеті від 24 листопада 2006 р. зустрічаємо згадку про комісію, яка приїхала для розслідування причин одеського погрому – це сенатор М. Кузьминський, його помічник голова суwalkського окружного суду А. Холодовський та товариш московського окружного суду Б. Резников.

Більше того, у той же день була надрукована невелика замітка С. Лазаровича за назвою «Сенаторська ревізія», де автор писав про те, що «последствия Бакинской ревизии не могли не вызвать сомнений и относительно возможной плодотворности одесской. Начинаясь сенаторская ревизия должна дать населению необходимые гарантии того, что правда об одесском погроме будет раскрыта во всем объеме...» [16].

Матеріали, які були присвячені діяльності одеської самооборони починають друкуватися з початку листопада, у першу чергу – це короткі некрологи. Дослідники цього феномену сходяться у тому, що загопи самооборони є наслідком кишинівського погрому. Кошти на такі загопи давало, звичайно, єврейське суспільство, а контрабандний ввіз зброї через кордон був цілком можливий [17].

У загонах самооборони брали участь не тільки євреї. Наприклад, відомий одеський письменник М. Зоценко у своїй «Блакитній книзі» під рубрикою «Дивні події» згадує про те, як «під час єврейського погрому в Одесі (1905 рік) шість студентів кавказького земляцтва (соціал-демократичної партії) були озброєні револьверами та обороняли цілий квартал і стримували натиск озвірілої чорносотенної юрби» [18].

Спочатку в такі формування входила відносно велика кількість учасників. Так, наприклад, у Києві, Кишиневі, Одесі організація самооборони нараховувала більше 1000 осіб. Однак через недостачу зброї та боєприпасів всіх людей не можна було використати. Учасники самооборони належали, в основному, до трудящих верств населення та середнього класу, тобто, не мали достатніх матеріальних засобів, у той час як заможні євреї в переважній більшості ставилися до самооборони негативно, вважаючи її авантюрою та безперспективною витівкою. Вони воліли покладатися на захист місцевої влади, яку можна було підкупити. Крім того, заможні євреї боялися, як би їхні гроші, потрапивши в руки учасників самооборони, не пішли на революційну боротьбу [19]. В один з таких загонів вступив Мойсей Вінницький (Мішка Япончик), який зі зброєю в руках захищав вул. Запорізьку від юрб чорносотенців [20].

Уяву про національний і соціальний склад членів одеської самооборони можна скласти по вищезгаданих некрологах й інших згадуваннях про загиблих, незважаючи на їхню стислість і незначну кількість в «Одесских новостях» за два місяці:

1. Студент А. Арунян вірмен [21], через сорок днів після загибелі в церкві служили літургію по ньому та студенту Канаяну у Вірменському соборі [22].
2. Студент Ю. Шмідт [23].
3. Самуїл Гросман загинув 20 жовтня 1905 р. після того як встиг скласти іспит на помічника провізора, жертві було 22 роки [24].
4. На шпальтах «Одесский новостей» від 11 листопада знаходиться опис похоронної процесії, що була організована для лаборанта Новоросійського університету Олександра Георгійовича Клдїашвілі, тіло якого відправляли батькам до Батумі пароплавом «Святий Микола» з Практичної гавані [25].
5. Купець Ісаак Абрамович Лещинський – батько 5 малолітніх дітей, якому виповнилось 34 роки. Він був одним з активістів самооборони. За свідченням очевидця Лещинський був убитий сином священика Логінова [26].
6. Федя Штром – вихованець імператорського музичного училища, 21 рік, який був убитий 19 жовтня на вул. Єврейській. Свідки вбивства вказували на городского, що стріляв.
7. Службовець Йосип Ельтман 20 років, який служив у галантерейному магазині М.Бомзе, на його утриманні знаходились молодші брати. Цей учасник самооборони був убитий 20 жовтня солдатською кулею.
8. Пилип Шмальц (16 років) 20 жовтня був вбитий городовим. Спілкувався з Кишинівськими робітниками [27].
9. Екстерн Г. Левентон, за прізвиськом «Антоша», був вихованцем училища «Труд» (випуск 1898 р.) 25 років. Загін самооборони в якому він брав участь охороняв ріг вул. Єкатерининської та В. Арнаутської. Артилерійським залпом були вбиті 5 чоловік із загону в тому числі й Левентон. За політичними поглядами належав до російської соціал-демократичної робочої партії меншовиків – «іскровців». В нього єдиного серед загиблих в газеті було надруковано два некрологи [28].

Батько загиблого студента А. Левенштама, писав про те, що під час своїх пошуків загиблого сина, якому виповнилось 21 рік, він бачив загиблого студента Вінкича (в 1900 р. закінчив болгарську гімназію), студента Канаяна (вірмен), Шелудченко, Байрамова, а також природника Шмідта й Клдїашвілі [29].

Крім загиблих згадувалися наступні учасники самооборони: Давид Шапіро (поранений) [30], студент Михайло Рашков, який затримав наглядача Олександра Іванова, а також студенти, що брали участь у санітарно-летучих загонах – А. Каминська, П. Абрамович, Г. Пельц, Б. Шамборський і С.Чепурин, брати Лев і Михайло Гольденберг (гімназисти).

Погроми знайшли відображення у відомих діячів мистецтва. У Санкт-Петербурзі у гумористичному журналі «Сигнал», що редагував К.Чуковський були надруковані дві гумористичні замітки, присвячені погромам. В обох випадках прямо називається винуватець, на думку громадськості, тим більше друга гумореска має під собою історичну основу. Дійсно, під час одного з виступів, незадовго до погрому одеський градоначальник говорив, що в нього є відомості про те, що 30 тисяч одеських міщан, які незадоволені тим, що професура політично розбещує молодь, загрожують підпалити університет:

«Из одесского донесения:

Изнасилованный трехлетней Ривкой Кригер городской Иван Затика скончался в страшных мучениях, оставив несколько семейств без кормильцев. Одна половина преступницы обнаружена на месте, другой же половине при содействии революционеров и евреев, удалось скрыться. Розыск продолжается. Нейдгарт.»

«30000 мешчан обещавшие сжечь университет просят «на чаек». Сблагоеволите Ваше сиятельство, ассигновать потребную сумму из сметы Министерства Народного Просвещения на высшее образование. Нейдгарт» [31].

В.Немирович-Данченко писав у статті «Про погроми» (передрукована 4 грудня «Одесскими новостями» з «Русского слова» за №293): «Який це суцільний жах, яка це трагічна мерзенність».

Погроми знайшли відображення у творчості А. Купріна. Так, оповідання «Образа», написане улітку 1906 р. У його основі була реальна подія, узята з газетної хроніки. Професійні злодії просять не змішувати їх з погромниками [32]. Місто прямо не було зазначено, однак згадуване море та дружба з редактором «Одесских новостей», а також ряд інших деталей дозволяє говорити про Одесу.

В цей час, 23 листопада пройшов перший український мітинг в Одесі, у якому брало участь більше 1500 чоловік, головою був обраний доктор І. Луценко, за пропозицією якого мітингувальники вшанували пам'ять жертв погромів вставанням [33].

Кількість жертв одеського погрому досить відрізняється в різних джерелах. Зі звіту М. Кузминського — «по відомостях поліції, число вбитих перевищує 500 чоловік, з них більше 400 євреїв. По відомостях цвинтарних доглядачів... поховано на християнському цвинтарі 86 чоловік, і на єврейському — 298» [34]. Єврейська енциклопедія приводить іншу цифру вбитих — 400 євреїв. Проблема полягає ще й у тім, що частина поранених померла пізніше, як наприклад, Микола Андрійович Лішин — член правління Одеського суспільства взаємного кредиту, що помер 26 жовтня 1905 р. від рани отриманої 19 жовтня [35]. За списком метричної книги одеського равината, що наводить у своїй книзі А. Розенбойм (Р. Александров) — 303 вбитих євреїв [36].

Щодо обставин та причин, то сенатор М.Кузминський писав — «октябрьские волнения и беспорядки были вызваны причинами безусловно революционного характера и завершились разгромом евреев исключительно вследствие того, что представители именно этой народности принимали преобладающее участие в революционном движении». Так само пояснював і Шульгін у Державній Думі: «Народный самосуд имеет большее распространение и в России, и в других странах... поучительную картину представляет в этом отношении... Америка, где самосуд существует под названием суда Линча... Но ещё более грозное явление случилось в последнее время у нас на Руси — это тот самосуд, который называется еврейскими погромами!»

Після революційних подій взяла гору подібна точка зору. І тому в 1908 році «Одесская городская дума, имея в виду наступившее повсеместное успокоение многострадальной родины и вспоминая о той беззаветной преданности долгу, какую изволил проявить Сенатор, Гофмейстер, Тайный советник Д.Б.Нейдгардт, стоя на высокопоставленном посту Одесского Градоначальника, единогласно постановила: считать Д.Б.Нейдгардта избранным в почетные граждане г. Одессы» [37]. Очевидно, саме ця подія й привела до того, що портрет людини була звинуваченою як мінімум у потуранні погромам тепер можна побачити в серії одеські градоначальники.

Джерела та література

1. Хитерер В.М. Еврейские погромы на Украине в октябре 1905 года.
2. Бердяев Н.А. Христианство и антисемитизм // Дружба народов — 1989 — №10 — С.205-214.
3. Аманжолова Д. И. Из истории межэтнических конфликтов в России (1905-1916 гг.) // Международный исторический журнал. — 2002. — В. 20.; Хитерер В.М. Еврейские погромы на Украине в октябре 1905 года.; Klier J. D., Lambroza S. Pogroms: anti-Jewish violence in modern Russian history. — Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
4. Еврейская энциклопедия — С.Пб. — 1908-1913 — Т.12 — С.618-621.
5. Одесские новости. — 1905. — 6 июля.
6. Одесские новости. — 1905. — 27 ноября.
7. Одесские новости. — 1905. — 22 октября.
8. Одесские новости. — 1905. — 22 октября.
9. Дружкова І.С. Одеська міська дума 1917 р.: вибори та склад // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний збірник. Вип.3. — Одеса, 2004. — С.23-35.
10. Одесские новости. — 1905. — 25 октября.
11. Одесские новости. — 1905. — 26 октября.
12. Одесские новости. — 1905. — 22 октября.
13. Одесские новости. — 1905. — 16,17,18,19,20,21,24 ноября.
14. Одесские новости. — 1905. — 25, 27 ноября.
15. Одесские новости. — 1905. — 19,20,29 ноября.
16. Одесские новости. — 1905. — 24 ноября.
17. Диманштейн С. Революционное движение среди евреев // История революционного движения в отдельных очерках / Под ред. М.Покровского, т.3, вып.1, М.; Л.: ГИЗ, 1927.
18. Зошенко М.М. Собрание сочинений в 3-х т. Т.3. — Л.,1987. — С.409.
19. Ицхак Маор Сионистское движение в России. — 2000.
20. Савченко В.А. Авантюристы гражданской войны.; Шкляев И.Н. Одеса в смутное время. — Одесса, 2004.
21. Одесские новости. — 1905. — 5 ноября.
22. Одесские новости. — 1905. — 3 декабря.
23. Одесские новости. — 1905. — 13 ноября.

24. Одесские новости. – 1905. – 13 ноября.
25. Одесские новости. – 1905. – 11 ноября.
26. Одесские новости. – 1905. – 10 ноября.
27. Одесские новости. – 1905. – 18 ноября.
28. Одесские новости. – 1905. – 17,20 ноября.
29. Одесские новости. – 1905. – 20 ноября.
30. Одесские новости. – 1905. – 13 ноября.
31. Одесские новости. – 1905. – 26 ноября.
32. Куприн А.И. Обида // Рассказы. – М., 1983. – С.324-338.
33. Одесские новости. – 1905. – 25 ноября.
34. Всеподданнейший отчет сенатора Кузминского о причинах беспорядков, происходивших в г. Одессе в октябре 1905 г., и о порядке действия местных властей // Киевский и одесский погромы в отчетах сенаторов Турау и Кузминского. СПб.: Летописец, [1907], с. 111-220.
35. Одесские новости. – 1905. – 26 октября.
36. Александров Р. Право на имя. – Еврейская Одесса. Вып.5.– Одесса, 2005.
37. Известия Одесской городской Думы. – 1908.

Дружкова И.С. «Одесские новости» как исторический источник для изучения событий одесского погрома 1905 года

В статье автор ставит цель выяснить, как погром 1905 года нашел отражение на страницах газеты «Одесские новости». В газете после погрома появляется информация о виновниках, по мнению одесситов. Печатаются материалы о деятельности одесской самообороны. Национальный и социальный состав членов одесской самообороны виден из некрологов и других документов. На страницах газеты перепечатываются материалы из-за границы. Кроме того, погромы нашли отражение в произведениях известных писателей.

Ключевые слова: Погром; «Одесские новости»; некрологи; евреи; самооборона

Druzhkova I.S. The «News of Odessa» is a history source for study of Odessa's pogrom in 1905

In the article author tries to realize, how pogrom 1905 was displayed on the "News of Odessa". Information about perpetrator appeared in the newspaper after pogrom. Some materials have published about activity Jewish self-defenses of Odessa. National and social composition of the member's self-defenses of Odessa is seen from obituaries and other documents. Materials about pogroms are reprinted in "News of Odessa" from foreign newspapers. The reflections of pogroms have been found in the novels of famous writers.

Key words: Pogrom; "News of Odessa"; obituaries; Jews; forces of self-defense

УДК: 930.2+(477)“1918”

В. А. Пархоменко

АГРАРНА ПОЛІТИКА П. СКОРОПАДСЬКОГО В МЕМУАРАХ ЙОГО ПРИХИЛЬНИКІВ ТА ОПОНЕНТІВ

Публікація присвячена аналізу аграрної політики Гетьманату у мемуарній літературі. Значна увага приділяється процедурі підготовки та проведенню аграрної реформи, тим факторам які не дали можливість здійснити аграрні перетворення в Українській Державі у 1918 р.

Ключові слова: аграрна реформа, мемуари, Гетьманат, політичні опоненти.

Існування будь-якої держави, не залежно від її протяжності є складним у аналізі і дослідженні явищем. Цілий комплекс питань, проблем, пов'язаних з функціонуванням державних інститутів, діяльністю перших осіб країни, їх планів та заходів виконання, стосунки з іншими державами потребують дослідження з урахуванням всього масиву доступних джерел. І мемуарна література в цих умовах також є дуже цінним джерелом. На відміну від переломних ситуацій, як то революції, перевороти, тощо процеси становлення і розвитку держави не викликають такого зацікавлення у сучасників, і особливо у сторонніх спостерігачів. Лише безпосередні учасники подій, як провідники державної політики, так і їх опоненти у мемуарах прагнуть показати ті дрібниці, які і визначили перебіг та наслідки процесів, їх успіх чи невдачі.

Аналізуючи діяльність гетьмана П. Скоропадського на чолі держави, ми маємо визначити ті основні вектори заходів, що викликали найбільшу зацікавленість у сучасників, і відповідно, знайшли відображення у мемуарній літературі. Як і у будь-якому багатогранному процесі, висвітлення внутрішньої політики гетьманату сучасниками здійснювалося по-різному. Прибічники гетьмана (Р. Суслик, В. Зеньківський, Д. Дорошенко, М. Могилянський) та і сам П. Скоропадський усіяко намагалися продемонструвати позитивні наслідки своєї роботи, у той час як їх опоненти акцентували увагу на недоліках та прорахунках, при чому як реальних, так і тих, що просто не відповідали авторській політичній платформі. До останніх авторів, передусім належали діячі Центральної Ради, Директорії та Радянського уряду. Кожен з них шукав саме ті пояснення слабкості Гетьманату: від відкритого звинувачення його лідерів у антиукраїнських настроях та діях (зокрема, В. Винниченко, І. Мазепа та ін.) до проголошення Гетьманату періоду консерватизму та